

GRENDEL LAJOS

Önéletrajzi töredékek

II. rész

(Részletek)

21.

[...]

Okvetlenül szólnom kell egy délutáni beszélgetésemről Mészöly Miklóssal. Tulajdonképpen ekkor értettem meg, mi a különbség egy 19. századi és egy 20. századi író között. A nyolcvanas évek második felében jártunk, talán 86-ban, talán 87-ben. A Déli pályaudvar felől mentünk Mészöly lakása felé. Ott, a Városmajor utcában értettem meg, hogy mi a különbség Thoman Mann és Musil között. Mondhatni, egy életre szólóan. Thomas Mann becsülte Musilt, Musil kevésbé becsülte Thomas Mannt. Mindketten ún. esszéregényt írtak – többek közt. Thomas Mann *A varázshegy*et, míg Musil *A tulajdonság nélküli embert*. Mindkét mű nagyszerű, mindkettő a világirodalom csúcspontjai közé tartozik. Mészöly viszont többre becsülte Musilt. Miért? Tulajdonképpen nagyon egyszerű. És most már a magam magyarázatával jövök, bár Mészölyét több-kevesebb irányban követem. Thomas Mann egy fix pontra lel (mint a 19. századi regényírók meg az összes regényíró előtte), míg Musilnál hiányzik ez a fix pont (nem véletlenül lett a hőse tulajdonságok nélküli ember). De mondhatnám úgy is, hogy a 20. századi ember már nem definiálható egy (és egyetlen) fix ponttal. A 20. századi ember számára többé nincs fix pont, ellenben többféle fix pont van (gyakran egymásnak ellentmondók). Leegyszerűsítve a kérdést: hol az „igazság”? Vagy többféle igazság van? Az efféle morális kételyek között nagyon hamar eltéved az ember. Ha a 19. századi ember ún. moralista, a 20. századi embernek morális kételyek zűrzavarában kell helytállnia. Vagy éppen nem kell helytállnia? Ez sokkal inkább a mi tapasztalatunk – a morális ember nagyszerű, de mára meglehetősen naiv.

Aztán van egy másik szempont is. Thomas Mann regénye olvasható úgy is, mint allegória. Settembrini és Naphta megküzd Hans Castorp lelki világáért. Nos, ki-ki a maga eszközeivel. A gondolat azonban készen van – kristálytisztán. Thomas Mann regénye a „gondolatból” indul ki? A „gondolat” levezetése? Úgy is mondhatnánk, hogy már a regényírást megelőzően kész volt a kristálytisztá „gondolat”, s az egész regény, *A varázshegy* a „gondolat” logikus levezetése csupán. Musilnál viszont fordított a helyzet. [Nála] Nincsen előre megfogalmazott gondolat. Gondolat helyett gondolkodás van. Szüntelen gondolkodás. Ez is a tulajdonságok nélküli ember sajátja. – Nem előre meghatározott a gondolat, amelyet le kell vezetni, hanem gondolkodás, amelynek nincs iránya, lefutása... (a posztmodern előzménye?). Gondolkodás zárt körben? A gondolkodás mindig ugyanazt a kört futja be, ha racionalista, ha nem racionalista? Misztikum és racionalizmus kölcsönösen kioltják egymást? Nem ugyanez a 20. századi szabály jellemző Joyce-ra, Gide-re vagy Virginia Woolfra is, csak [ők] nem esszéregényt írnak, hanem másfajta kísérletet? Hangsúlyozom, hogy ez csupán töprengés, a szabad fantázia terméke.

Nos, Mészöly Miklós is hozzájuk tartozik. Mindenekelőtt a *Saulus*. Egy oldalága a musili, gide-i vagy woolfi gondolkodásnak. Saulus világéletében gyűlölte a keresztényeket, és mint a zsidó titkosrendőrség tagja, tüzzel-vasal irtotta őket. Most először támadnak kétségei... Ezekről a kétségekről ír

Mészöly a *Saulus* című regényben. Arról az elbizonytalanodásról, mely végül is a damaszkuszi útba torkollik. Saulusból Szent Pál lesz. A regény folytatását már az olvasóra bízta, a bibliai ismereteire. Ha ismerős a *Bibliában*, tudhatja, hogy a keresztények üldözőjéből – vagyis Saulusból –, hogy úgy mondjam, „tűzzel-vassal” keresztény lesz. Tulajdonképpen ugyanaz marad, mint Saulus[ként] volt, csak éppen, hogy így mondjam, ellenkező előjellel. De a *Saulus* a kételyről szól – egy csavarral –, a huszadik század kételyéről. Ettől hihetetlenül modern regény. Mert Saulus „örök”. A két évezred során újra meg újra megszületik Saulus, hívják akárhogyan, [s legyenek bár] olasz, francia, német és persze magyar Saulusok. Ne soroljam a történelem ide vonatkozó részét... Egy típus, aki örök. Volt, van és lenni fog. De olykor elfogja a kétely: vajon minden rendben van-e, amit csináltam. Tulajdonképpen Mészöly a kételkedő Saulust ragadta üstökön. Aki már nem egészen Saulus, de még nem Szent Pál. Kissé pátozososan mondva: a *huszadik századi embert*.

22.

1989. július elején aláírtam a *Néhány mondat* (Několik vět) című beadványt, amely az ellenzéki Havelnak (a leendő köztársasági elnöknek) volt a nyilatkozata,¹ és amelyet számos cseh és szlovák állampolgár írt alá. Október végéig az aláírók száma a 40 000-t is meghaladta. 1988 májusának végén [mi is] megünnepeltük a Kádár-rendszer bukásának kezdetét. A Madách Kiadóból néhányan összegyűltünk a Luxor kávéházban, és pezsgőt bontottunk. Pozsgay és Nyers bekerültek az MSZMP Politikai Bizottságába, viszont sokan kikerültek onnan – még Aczél György is. De a legfőbb dolog az volt, hogy Kádárt fölmentették az első titkári posztról. Vagyis új korszak kezdődött a magyar történelemben. Ezt a vak is látta. Szóval jólesett a pezsgő Balla Kálmánnal, Szőke Edittel és néhány Madách-beli jóbaráttal.

Ettől kezdve felpörögtek az események, s nemcsak Magyarországon, hanem még a sztálinizmusba dermedt Csehszlovákiában is. Augusztus 21-én, például, Prágában tüntetésre került sor a szovjet megszállás huszonegyedik évfordulójára. Én éppen családostul a Tátrában nyaraltam az Írószövetség ottoni házában, és Ján Zamborral elemeztük a történeteket. Valami megmozdult tehát Csehszlovákiában is, és ez aggodalommal töltötte el a kommunista pártfunkcionáriusokat. A tüntetések rendszeressé váltak: október 28., [előtte] januárban a Palach-évforduló² stb. 1989 kulcsfontosságú év lett. Főleg Pozsgay bejelentése nyomán, hogy az 1956-os események népi megmozdulás volt. A Madáchban leginkább politizáltunk – a politika eluralta az irodalmat. Én akkoriban a *Thézeusz és a fekete özvegy* c. regényemen dolgoztam, és júliustól féléves alkotásabadságot vettem ki, majd októberben egy hónapra levonultam Budmericére (körülbelül 40 kilométerre van Pozsonytól), az Irodalmi Alap [alkotó]házába.

Közben történt más is. A júliusi aláíráshoz: a Havel[ék fogalmazta] *Néhány mondat* elsősorban cseh kezdeményezés volt, mi, tizenketten viszont magyarok [voltunk],³ többünk párttag is volt. Ha ez kitudódik, állati botrány lesz belőle. Márpedig előbb-utóbb kitudódik, csak idő kérdése. Ráadásul a szlovák Literárny tízdennek adott kora tavaszi, egyoldalas interjúm alaposan felbőszítette Ševc elvtársat, a Szlovák KB osztályvezetőjét, Biľak sógorát. Úgyhogy már eddig is [elég] volt a rovásomon. De én 1968-ban gondolkodtam, és úgy éreztem, most itt az idő, 1968-at megvalósít[hat]juk. Ez adott bátorságot. Aztán jött az augusztus, és a fiatal magyarok őrűfjalusi tábora. Hodossy, Dobos és én beszélgettem egy este a táborlakókkal, persze nyilvánosan, a program szerint. A vita késő éjszakába nyúlt. Én [pedig] bejelentettem, hogy aláír-

tam a *Néhány mondatot*, mert egyetértettem vele. A titkosrendőség ügynökei [is] jelen voltak: fényképeztek és lehallgatták a beszélgetést, még hozzá nem is álcázták magukat. De nem tartóztattak le. Majd jött a szeptember, egy találkozó az osztrák PEN Clubbal. Az osztrák PEN Clubbal nagyon szívélyes kapcsolatot alakítottunk ki, holott csehszlovák PEN Club [akkor] még nem létezett, nem is beszélve a szlovákról. Peter Zajac és néhány kollégája viszont érkezettnek látta az időt, hogy feltámassza a szlovák PEN Clubot. Először Bécsbe mentünk az osztrák PEN meghívására. Én tulajdonképpen – rövid időn belül – már másodszor voltam [akkoriban] Bécsben. Első alkalommal egy közös német nyelvű felolvasásra [mentem], ott ismerkedtem meg Tolnai Ottóval és Végel Lászlóval, [akikkel] barátságot is kötöttünk. Most másodszor mentem Bécsbe, ezúttal az alakuló [szlovák] PEN képviselőjében Peter Zajaccal és Ladislav Ballekkel. Talán július volt. Már nem emlékszem. Jártuk Bécs utcáit, meghallgattuk a jugoszláv PEN Club vitaestjét, amelyen a szerb, horvát és szlovén képviselők majdnem összeverekedtek; és Grinzingben ellátogatott közénk Franz Mock, az [akkori] osztrák külügyminiszter [is]. Szeptemberben pedig az osztrák PEN vendégeskedett Pozsonyban, amikor is hosszan elbeszélgettem Sebestyén Györggyel. Ő derűlátó volt, majdnem azt mondta, hogy néhány hónap múlva összeomlik a rezsim. Szeptember 10-e volt (vagy szeptember 11-e?). Én aznap Veronika Šikulovánál és Marek Mihalkovičnál aludtam Modorban – épp az esküvőjük előtt voltak. Másnap Pozsonyban tudtam meg, hogy a Szabad Európa felolvasta a 12 csehszlovákiai magyar nyilatkozatát a *Néhány mondat* ügyében. Azonnal sejtettem, hogy kitör a vihar.

Természetesen felelősségre vontak a kiadóban is. Mivel július óta féléves alkotószabadságon voltam, szeptember végén vagy október elején (már nem emlékszem pontosan) nyilvános pártgyűlésen vontak felelősségre, és mivel nem vontam vissza a *Néhány mondat* aláírását, úgy tetszett, hogy minden marad a régiben (ráadásul a kiadó főszerkesztő-helyettese voltam 1988 áprilisától, úgyhogy ciki volt a kiadónak is). Mivel [azonban] alkotószabadságon voltam, az ügyet elhalasztották újév utánra. Szerencsémre? Ki tudja... Ugyanis november végén bekövetkezett a fordulat. De ezzel előremegyek. Még nyolcvankilenc késő nyara volt, és a sztálinista rendszer nem engedett. Különösen ellenszenves volt a nyilvános pártgyűlésen a kiadó gazdasági főnöke, aki, mellékesen, rosszul beszélt magyarul, és, föltehetőleg, a titkosrendőrségnek dolgozott. Én mindenestre élveztem az alkotószabadságomat, s a fiammal csavarogtam egy hónapig, tudniillik Ági és a lányom elutaztak Svájcba a sógoromékhöz. A *Thézeusz*... már befejezés előtt állt, és amikor Ágiék visszajöttek Svájból, én október elsején bevonultam Budmericére, az alkotóházba. Ez egy csendes kastély volt a falun kívül, és csak az íróknak volt fenntartva, szakács-csal, takarítónővel stb. Először jártam ilyen helyen (és persze utoljára). Emlékszem, hogy Lubomír Feldek, aki az elsők között volt az „ellenzékiségben”, és szintén Budmericén volt valami fordítási ügyben, megjegyezte: ha ez rosszul sikerül, mindnyájan a lámpavason fogunk lógni. Te is – mondta nekem.

Csodálatos ősz volt, legalábbis az október. Szép, napfényes idő. Délelőttönként a *Thézeusz*...-on dolgoztam, délutánonként az Erdődy-kastély hatalmas parkjában csavarogtam, meg a budmericei erdőkben, esténként pedig Feldekkal, majd később Šútoveccal vitattuk meg a napi politikai eseményeket. Minden napra jutott bőven [belőlük]. A Magyar Rádió és Televízió tulajdonképpen már szabad volt, és Budmericében is lehetett fogni. Este híradót néztünk – a magyar televíziót –, én fordítottam Feldeknek és Šútovecnek. Később hozzánk csatlakozott Ute Rassloff is, a keletnémet fordító, aki valamelyik szlovák nyelven írt művet fordította németre. Éppen októberre estek a kelet-németországi változások, [így] Honecker bukása is. És mindezt távol Pozsonytól, egy kastély falai közé zárva figyeltük Budmericében. Föloszlott az MSZMP, és

megalakult az MSZP. Október 23-án kikiáltották a Magyar Köztársaságot. Csak Csehszlovákiában nem történt semmi. Október 28-án újra tüntettek Prágában, és újra leverték a tüntetést. Budmerice egyfajta sziget volt. Az októberi hónap számunkra, *budmericeiek* számára kívül esett Csehszlovákián, mintha külföldről néztük volna a híradót. Egyszeriben távoli ország lett Csehszlovákia – s ezt a bezártság[unk]nak köszönhattük. De október 31-én ez is véget ért.

Október 31-én Pozsonyban, a Bibianában – vagyis a dómmal szemközt – a szlovákiai PEN Club előkészítő ülésén a haverom, Milos Žiak tiltakozó nyilatkozatot olvasott fel a készülő pozsonyi perek ellen. Ugyanis Pozsonyban négy értelmiségit, köztük Ján Čarnogurskýt és Miroslav Kusýt, bíróság elé akarták állítani, [mert] tiltakoztak a 68-as orosz megszállás ellen – 1989-ben. A csehszlovák kommunista vezetésnek még annyi esze sem volt, mint a bolgárnak és a románnak együttvéve. Holott a vak is látta, hogy ég a ház! De a PEN előkészítő bizottsága is csalódást okozott. Az írók zöme még annyira meg volt félemlítve, hogy csupán tízen írtuk alá a nyilatkozatot – köztük két magyar, Dobos László és én is.⁴ Majdnem depresszióba estem. A következő hónapba úgy léptünk át, hogy ebben az országban radikális változásokra várni együgyű képzelgés, balfácánság, hogy reménytelen ügy az egész. [...] Azon gondolkodom, hogy két hét alatt csodásan meg tud változni a világ. Igaz, ehhez a berlini eseményeknek is vastagon közük volt.

Azt hiszem, a berlini fal ledöntése kulcsfontosságú eseménye volt az 1989-es változásoknak. Az események hihetetlenül felgyorsultak, és ezt a párttagok józanabbik fele is felismerte. Én akkoriban az írószövetségi klubba jártam, mondhatni, rendszeresen. A „Mihály-kávéház” és az írószövetségi klub – e két helyen naponta megfordultam. Nos, a pártközpontból várt az üzenet, hogy néhányunkkal beszélgetést kezdeményeznek. Ballekkal, Feldekkel és velem (nem tudom, hogy kihagytam-e valakit, ha kihagytam, úgy elnézését kérem). Szóval a „Lázadókkal”. Feldekkel azért, mert aláírta a Čarnogurskýék letartóztatása elleni tiltakozást. Ballekkal azért, mert a szlovák nyelvű Szabad Európa Rádióknak nyilatkozott. Engem meg azért [idéztek be], mert aláírtam a *Néhány mondatot*. Mindenkit külön-külön hívtak be – egy napra egy embert. Így már tudtam, hogy nem fenyegetőznek, hanem, úgymond, elbeszélgetnek [velünk]. Nekem az utolsó nap jutott, november 16-a. C. fogadott, őt ismertem, egyetemre jártunk közösen, Isten látja lelkem, nem hittem, hogy így fölviszi az isten a dolgát. A pártközpontban voltunk, C. kávéval kínált. Nem volt megmérgezve. Kisvártatva jött Ševc elvtárs, Biľak veje. Nem volt dühös. Sőt, ellenkezőleg. Igen barátságos volt. Túlságosan sietünk, mondta ő (mármint Feldek, Ballek és én). Nem lehet egyszerre megoldani a problémákat. Mi is átgondoljuk, és lassan, fokozatosan bevezetjük a reformokat, már ahol szükséges. Körülbelül ez volt a lényege a mondandójának. Ezzel nem értettem egyet. Emlékszem rá, mit mondtam. Csak nehogy késő legyen, mondtam. Pedig akkor még nem sejtettem, hogy másnap elindul egy folyamat, amelynek rendszerváltás lesz a vége.

24.

[...]

Politika és irodalom? A magyar (de talán az egész kelet-közép-európai) politika és irodalom szinte elválaszthatlanul összefonódik, eltérően a nyugat-európaiktól és az amerikaiaktól. Az utóbbiban nagyobb a *distanc*, de politikától mentes irodalmat – főleg a prózában – nemigen talál. A magyar irodalom rákfenéje az, hogy a politika az esetek egy részében szinte becsörtet az irodalmi műbe. Még a remekíró Móricznál is. Krúdy vagy Kosztolányi sokkal kifi-

nomultabb alkat. Náluk áttételesen jelentkezik a politikai mondanivaló, csak úgy, mint Flaubert-nél vagy Dosztojevszkijnél. A kisebbségi magyar irodalomban – főleg a szlovákiai és [az] erdélyi magyar irodalomban – még nagyobb a veszély, hogy a politika megöli az irodalmat, magyarán, minden az aktuális politikai kérdésekről szól, az irodalom önszabályozását is aláveti az aktuális politikai kérdéseknek. Pedig már Mikszáth is megmutatta, hogy politikai regényt jól is lehet írni, lásd a *Beszterce ostromát*, az *Új Zrínyiászt* és főleg a *Nosztalyfiú esetét Tóth Marival*. Az irodalmi műben sok mindent szabad, sőt a lehetetlent is szabad, csak éppen a tehetség mellett bátorság is kell hozzá – az új utak és új megoldások keresése. A kisebbségi lét irodalmi paradoxona, hogy meg kell szabadulni a kisebbségi lét kényszerétől. A kisebbségi létben is úgy kell írni, mint, mondjuk, Márquez vagy Bulgakov, vagy, mondjuk, Mikszáth. Nem szabad, hogy lehúzzon a kisebbségi szemlélet, mert az ilyen irodalmi műnek lőttek.

Az Irodalmi Szemle átvételekor, vagyis 1990 januárjában ezt a feladatot tűztem ki: irodalom és politika egyensúlyba kerüljön. A politika ne tehénkedjen rá az irodalomra. Új szerkesztőket vettem föl: Csanda Gábor és Hizsnyai Zoltán a szerkesztőség tagjai lettek, a régiek közül Kulcsár Ferencet tartottam meg. Két évig működött az új szerkesztőség – és egyre nagyobb feszültségek között. Ez alatt a két év alatt megpróbáltam a lehetetlent: úgy lehelni a Szemlébe új életet, hogy bizonyos mértékig megtartsa a „népfront” jellegét, de ne váljon pártpolitikai propagandává. Ez, ha jól érzem, sikerült is – nagy keservesen. A feszültség abból adódott, hogy egyik-másik úgynevezett öregnek visszaadtuk a kéziratát, mert nem felelt meg az új mércének. Különösen Hizsnyaira voltak [sokan] mérgesek, mert nem lacafacázott, még Fábrynak is nekiment, aki húsz éve halott volt már, és úgy tisztelték az idősebb kollégák, mint egy szentet. 1992 elejére odáig fajult a helyzet, hogy tarthatatlanná vált a mi Szemle-beli működésünk. Dobos László próbált közvetíteni közöttünk, de nem sok sikerrel. Ekkor már megalakult a Kalligram [kiadó] – Szigeti Lászlónak köszönhetően –, és Szigeti volt az is, aki Kalligram néven egy új folyóiratot [is] tervezett létrehozni.

Áprilisban került sor a szlovákiai magyar írószervezet közgyűlésére, méghozzá meglehetősen paprikás hangulatban. Én tartottam a főbeszámolót. Lemondtam az elnökségről, és bejelentettem, hogy az Irodalmi Szemle szerkesztőségét is elhagyom. Lemondott a Szemle egész szerkesztősége, még Szamaránszky Edit, a titkárnő is. Bejelentettem azt is, hogy júniusban új folyóiratot indítunk Kalligram címen – de ugyanazokkal az emberekkel, akik a Szemlében dolgoztak. Az új folyóirat független lesz, nem lesz a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának lapja, tehát ennél fogva a Szlovákiai Magyar Írók Társasága nem felügyeli a lapot. A Kalligram magánkezdeményezés. Tulajdonképpen egy nagy álmom teljesült: végre függetlenné váltunk. Pedig a VPN⁵ az utolsókát rúgta – még két hónapja volt. 1992 júniusában választások voltak, a VPN megbukott (az FMK-val⁶ együtt), és a Mečiar-féle HZDS [= Hnutie za demokratické Slovensko, azaz a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom] jutott hatalomra, méghozzá meglehetősen fölényesen [győzött]. A Kalligram az utolsó pillanatban jött létre, június után nagy nehézségekbe ütközött volna a létrejötte. De még Snopko volt a kulturális miniszter és Kornel Földváry a helyettese. Márciusban mentünk Szigetivel a kulturális minisztériumba, meglehetősen szkeptikusan. Snopko és Földváry fogadtak bennünket, és mi előadtuk, hogy új folyóiratot szeretnénk indítani. (Magunkban elkészültünk [rá], hogy nemleges választ kapunk.) Aztán következett a meglepetés. Snopko kezünkbe nyomott egy papirost, ezt töltsük ki, mondta. Fél óráig tartott, vagy addig sem. Miután kitöltöttük, előkerült egy üveg bor. Koccintottunk Snopkóval és Földváryval. Természetesen az új folyóiratra. Áprilisban, a közgyűlésen, bejelen-

tettem az új folyóirat elindítását. Kész helyzetet teremtettünk. (Cselényi László bekiabálásai már nem változtattak a helyzeten.)

A [szlovákiai] magyar írószövetség mégsem vált ketté. Ez – egy idő után – okos döntés volt. Megőrizte a látszólagos egységét, holott a fiatalabb és az idősebb generáció között nagy szakadék tátongott. De még mindig beszéltünk egymással, és kompromisszumokra is hajlandók voltunk. Ők is, mi is. Létrejött tehát a Szemle mellett egy új folyóirat, a Kalligram. Utólag nézve, még az áprilisi közgyűlés is hasznos volt. Tisztáztuk az álláspontunkat, s az új vezetés, mely ha jól tudom, ideiglenes volt, áthidalta az ellentéteket. A Kalligram mellett a Szemle is tovább létezett. Hamarosan új kormány került hatalomra,⁷ és visszatért a diktatúra árnya. Ez 1998-ig tartott. A Szlovákiai Magyar Írók Társasága, dacára a mély ellentéteknek, egységes maradt: magyarán, a fenyegető diktatúra újra egységet teremtett – minden látszat ellenére. Egy biztos: nagyon nehéz időszak volt, de túléltek. A Kalligram pedig egyhamar tekintélyessé vált, a legjobb kiadók között jegyezték a magyar könyvpiacra. A Kalligramban könyvet kiadni megtiszteltetést jelentett a szerzők számára is. 1994-ben lemondtam a Kalligram folyóirat főszerkesztői állásáról. Először kiadóvezető lettem, majd 1996 decemberében megváltam a Kalligramtól, noha a köteteim ezután is a Kalligramban jelentek meg. Az ok egyszerű volt: egyre kevésbé láttam áttekinthetőnek a Kalligramot, Szigeti Laci áttekinthetetlen manővereit a Kalligram fenntartása érdekében. Ez, beláttam, nem az én szakmám.

25.

1989 novemberében lezárult egy nagyon szerencsétlen korszak nemcsak Csehszlovákiában, hanem az egész ún. béketáborban. Rengeteget utaztam, például Párizstól Stockholmig és Barcelonától Moszkváig. Moszkva egy külön fejezet, rá visszatérek az egyik külön részben.⁸ Svédországba Boros Kalmi hívott meg. Ő 1969-ben emigrált, Mohiból – vagyis Léva mellől – származott az apja református tiszteletes volt. 1990 áprilisában indultunk útnak, Ági vezetett. A svéd határon cirkusz volt. Vodkát kerestek, s persze nem találtak. Nos, ez volt az első csalódás a svédekben. De nem az utolsó. Egy hét alatt bejártuk a nagyobb városokat, mint Göteborg, Stockholm, Lund. Kalmiék Malmöben laktak. Április volt, de szép idő, a hőmérséklet 20 C fok felett volt egész héten. A különböző helyeken különböző fogadtatásban volt részem, leginkább langyosban. Egyedül a göteborgi fogadtatás volt melegebb. Ott valamilyen magyar étterem is volt, [melynek] emigráns magyar tulajdonosa volt. A kísérőm nevére már nem emlékszem. Idősebb úr volt, igazi úriember. Nagyon összebarátkoztunk. Legközelebb három év múlva mentem Svédországba, szintén egy hétre. Kiváló, de eldugott helyen voltunk, többek között Kiss Gy. Csabával és Lászlóffy Aladárral, éppen júniusban, úgyhogy még [éjjel] fél tizenkettőkor is sütött a nap. Rengeteg előadást hallottam, a legérdekesebb Sente Imréné volt, a *Kalevala* egyik fordítójáé. De vissza az első utamhoz. Május elsején, hajnalban jöttem haza, kialudtam magam, és délután elindultam a városba. Amikor az FMK-VPN [központjához] értem (a belváros szívében volt, a Ventúr utcában), egy feliratra lettem figyelmes, méghozzá a VPN kapujában. Május elsején, délután négykor felolvasás néhány bécsi íróval. Ott díszelgett az én nevem is. Délután négy óra volt, már pár perccel el is múlt. Azt hittem, hogy szívrohamot kapok. Teljesen megfeledkeztem a felolvasásról, és arról, hogy egy színészt kellett volna felkérnem, aki jól tud németül. Bementem a felolvasóhelyiségbe, és szorongva leültem a hátsó sorok egyikébe. Azt reméltem kétségbeesetten, hogy talán elfeledkeznek rólam. Elég halvány remény volt

[ez], tulajdonképpen olyan 1%. Hát persze, hogy kihívtak. Szédelegve mentem a pulpitusra, ott kezembe nyomták egy német nyelven megjelent novellámat. *Az onirizmus tréfái* volt a címe. Megjegyzem, nem tudtam németül egy szót sem. Bocsánatot kértem, hogy rettentő fáradt vagyok, egész éjszaka utaztam, Svédországtól hazáig. (Ez félig igaz volt, de csak a fele, mert [azért] kialudtam magam.) Aztán belefogtam a felolvasásba – persze németül. Szerencsére emlékeztem a szövegre, és nagyjából tudtam, hogy hol járok a szövegben. Nagy nehezen sikerült felolvasnom az egész novellát. Hát mit tegyek hozzá... Kafkai jelenet volt. A felolvasás után még tapsot is kaptam.

Párizsban egy idő után szinte [már] otthon éreztem magam. 1990 márciusában hosszabb időre utaztam [oda]. Afféle kelet-európai találkozó volt, ismerkedés, az írókon keresztül, Kelet-Európával. A magyar delegációból – nem szeretem ezt a szót, de mindegy – Esterházy Péterre és Balassa Péterre emlékszem, de jóval többen voltak. A csehszlovák küldöttség tíz tagból állt, ezek közül nyolcan csehek voltak, Szlovákiából Karol Wlachovský meg én, a szlovákiai magyar. Nekem az volt a szerencsém, hogy [korábban] lefordították franciára az *Éleslövészetet*, tudniillik a föltétel az volt, hogy legalább egy francia nyelven olvasható műve legyen [az illetőnek]. A fordítókkal más volt a helyzet. Ők, hogy úgy mondjam, fordítottak. És mivel [a szlovákiai írók közül] franciául évtizedek óta csupán az én regényem jelent meg, hát tagja lehettem a csehszlovák küldöttségnek. Hrabal a Coupole-t szemelte ki [magának], éjjel-nappal ott ült a Coupole-ban. Egyszer meglátogatta Esterházy is. Az egész délelőttöt átbeszélgették. Hrabal úgy mellékesen megjegyezte [nekem]: „Ha berúgok, éppen úgy írok, mint Te.” Fölszabadultság jellemezte az egész párizsi találkozót. Még éppen csak megszűnt a diktatúra, és hát Párizs gyönyörű. (Persze ez is relatív. Az egyik neves francia író – Bernard Noël, vele személyesen is megismerkedtem, közösen volt egy felolvasóestünk az Alpoknál, 1994-ben – utálta Párizst, az Alpok lábánál vett vityillójában viszont otthon érezte magát.)

Esterházynak volt egy nagy mondása az ún. magyar esten. Megkérdezték tőle (nagy közönség volt), hogy mi az a posztmodern. Esterházy elgondolkodott, majd föltalálta magát. A posztmodern úgy kell érteni, hogy két néger keresi egymást egy alagútban. Ráadásul egy fekete ember kérdezte őt, és jót röhögött utána. [Akkor] még szó sem volt PC-ről. A néger még négernek kellett nevezni, Esterházy pedig távol állt mindenféle rasszizmustól. A csehszlovák délután jelentősen különbözött a magyartól. Először is a mellettem ülő költő enyhén részeg volt. No jó, kijavítom: be volt egy cseppet rúgva. Sört is hozott magával, és az asztalfiába tette. Időnként lehajolt, és jól meghúzta a söröspalackot. A közönség [ezt] nem láthatta. Olyan lehetett a nézőtérről, hogy a költő elejtett valamit, és minden öt percben lehajolt megkeresi. Hrabal is állandóan cikizte. Hrabal meg is sértődött a folytonos cikizésen. Fogta magát, és elment... volna. De aztán az utolsó pillanatban meggondolta magát. Mély lélegzetet vett, és végül visszaült a helyére. A botrány – Istennek hála – elmaradt. A közönség meg jót szórakozott. Azt hitte vélhetőleg, hogy ez is benne van a csehszlovák küldöttség programjában. Hrabal amolyan „vicces” figurának tartották. Szóval csak egy hajszálon múlt, hogy nem lett botrány.

Itt ismerkedtem meg Véronique Charaire-ral, a magyar irodalom egyik neves fordítójával. Később szorosabb kapcsolatba kerültem vele. Lefordította az *Einstein harangjait* és később az *És eljön az Ő országa* című regényeimet franciára. Különösen az *Einstein harangjai* lett sikerkönyv – a *Le Monde* is cikkben méltatta. Később többször is jártam Veronikánál (a polgári neve Kovács Veronika volt, és 1948-ban ment ki Franciaországba mint disszidens). Amikor közelebb kerültem hozzá, elárulta, hogy három fölfedezettje volt a magyar irodalomból. Az egyik Illyés Gyula (a *Puszták népét* fordította), a másik

Konrád György, a harmadik – és erre igen büszke voltam – én. Lefordította a következő regényemet is, és addig keresett [hozzá] kiadót, [míg] talált is egyet. A kiadó, ha jól emlékszem, a Saint Sulpice-katedrálisnál volt – jártam is [ott] egyszer. Kis kiadó volt, de jó nevű. Egy szerb disszidens volt a tulajdonosa, márpedig, abban az időben nem hangzott túl jól a szerb név. (A kilencvenes évek közepén voltunk.) Veronika szerint az *És eljön az Ő országa* túlírt, és sajnos, ezzel egyetértettem. A Richard Wagner-történetek, melyek a regényen belül [kaptak helyet] – [mint] egy újabb regény a regényben –, viszont sikerültek. Szóval, kevert regény [volt]. Kicsit többet kellett volna gondolkodnom [rajta]. Régi hibám, hogy [mindig] sietek.

[...]

Hamburg, 1992 februárja. Öt napot töltöttem Hamburgban, többek között Ács Margit, Szilágyi István és Tolnai Ottó társaságában. A legnagyobb sztár azonban Mándy Iván volt [köztünk]. Mándy Hamburgban... Ez akkora esemény volt, mintha Mándy a Holdon lett volna. Mándy, amellet, hogy évtizedek óta a legnagyobb magyar novellistának számított (ezt még azok egy része is elismerte, akiktől Mándy stílusa idegen volt), de okvetlenül megjegyzendő, hogy Mándy a nyolcadik kerület írója volt, a Teleki téré és környékéé. Rossz nyelvek szerint Mándy világlátésében egyszer járt Budán, de ott is külföldinek érezte magát. És most egyszer csak Hamburgban... Hogy hogyan érezte magát, azt nem tudom. Én egy délután, amikor mindenki vásárolni ment, csak én és ő maradtunk egyedül, meghívtam egy kávéházba. Nem esett nehezemre. A rendszerváltás még viszonylag messze volt, amikor a budapesti Művész kávéházban összeismerkedtem vele. Így hát [Hamburgban] már ismerősként találkoztunk. Szóval leültünk egy kávéházban, ami nagyon tetszett Mándy Ivánnak, és egy egész délutánt végigbeszélgettünk. (Itt árulta el, hogy az apjától az Iván nevet [azért] kapta, mert nagy Turgenyev-rajongó volt.) A szlovákiai magyar irodalomról beszéltünk, meg a magyarországról, meg egyáltalán az irodalomról (főleg az amerikai, mert az egyik kedvencem volt az amerikai irodalom meg a latin-amerikai). [...] Én főleg Tózsér Árpádra hívtam fel a figyelmét, arra, hogy milyen nagy utat tett meg Tózsér Árpád, amíg a magyar irodalom egyik legnagyobb költője lett. Mándy figyelmesen hallgatta, és megígérte, hogy utána néz Tózsér legutóbbi köteteinek. Szóval az egész délutánt végigbeszéltük, sötétedésig. Olyan jólesett „csak” beszélgetni.

Hamburgban nagyszerűen éreztük magunkat. Mándy ugratott is. Volt egy csinos magyar lány Hamburgban, két éve élt ott. Volt egy kislánya is. És szemet vetett rám. Annyira, hogy Mándynak is feltűnt. Ott ültünk az „írószövegségi” kávéházban (nem emlékszem, mi volt a rendes neve...), [amikor] megjelent a csinos hamburgi magyar lány, aki, mint megtudtam, már elvált. Leült mellém, majd fél óra múlva kiment egy helyre... Mándy odasúgta: nehogy elereszd! Persze nem lett belőle semmi... Mándy Iván csak csóválta a fejét. Hogy a nő az ölembe pottyant, és én hagytam elmenni. [Igaz,] Mándy sem gondolta komolyan. Aztán itt találkoztam először a PC-vel. Ezt el kell mondanom, mert máig sem bírom megemészteni. Talán nem pontos rá ez a szó, no de mindegy... Álmomban sem gondoltam volna, hogy itt is működik a cenzúrának egy fajtája, amit persze, a nagy német nép nem cenzúrának nevez, hanem, jobb szó híján, PC-nek. Elérkezett a felolvasóestünk, azt hiszem, csütörtökön volt. [...] Utoljára maradt [közülünk] Tolnai Ottó. A *Virág utcából* olvasott fel egy nagyszerű részletet. Akkor Jugoszláviában már polgárháború volt, és ez a *Virág utca*ba is áthallatszott – hogy finoman fejezzem ki magam. Gyönyörű részlet volt. De a szervezőknek nem tetszett. Magyarán: a szervezők be voltak szarva. Hogy így meg úgy... Nem akarnak a jugoszláv eseményekbe beavatkozni. És [utána] gyorsan le [is] fújták az estet.

Egy másik példám is van a PC-re. Látogatóban voltunk egy fiatal házaspárnál. Én, hogy megvilágítsam a szlovák–magyar problémát, a 19. század elejével kezdtem. A magyar nyelv hivatalossá tételével, vagyis 1843-mal.⁹ No, kitört a botrány. [Merthogy] állítólag lenézem a szlovákokat, amiből [persze] egy szó sem volt igaz. A magyar irodalom fejlettebb volt [akkor], mint a szlovák. Ezt máig is fenntartom. No mindegy. Ekkor találkoztam először a PC-vel, és hihetetlen képmutatónak tartottam az illető hölgyet. Az eseményről fogalma sem volt, de kioktatott, mint egy kisdíákot. Eszembe jutott 1968. Már az orosz megszállás után, Prágában, összegyűltek a nyugat-európai és a kelet-európai úgynevezett lázadó diákok. És egyáltalán nem értették egymást. A nyugat-európaiak Maót és Guevarát éltették, a kelet-európaiak meg Brezsnyevtől is megszabadultak volna, hát még Maótól és Guevarától! Szóval, a nagy összebörülésből semmi sem lett. A szó legszorosabb értelmében semmi... Most ne gondoljunk Brüsszelre. Á, dehogyis...

(Közreadja Grendel Ágota; a szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta Tóth László)

JEGYZETEK

¹ A *Néhány mondat* ötletét Václav Havel vetette föl, melyet aztán több ellenzéki társával öntött végső formájába 1989 júniusában.

² 1989. január 15–20. között Prágában hatnapos tüntetéssorozatra került sor Jan Palach halálának 20. évfordulója alkalmából.

³ Grendel Lajos mellett, többek közt, Balla Kálmán, A. Nagy László, Szigeti László, Tóth Károly és mások. Lásd ezzel s a fentiekkel kapcsolatban: PopÉLY Árpád, *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*, Fórum Intézet, Somorja, 2006.

⁴ Ugyanekkor, június 30-ával, Balla Kálmán kezdeményezésére a nemzetközi PEN önálló csoportjaként Pozsonyban megalakult a Magyar PEN Club Pozsony, melyhez a szlovákiai magyar írók közül harmincan csatlakoztak. Erről Grendel Lajos később így nyilatkozott: „89 tavaszán kezdte Balla Kálmán szervezni a szlovákiai magyar PEN Clubot... Az egyik FÍK-találkozón [Fiatal Írók Köre] kezdeményezték, azon én nem vettem részt, nem voltam itthon, nem is tudtam róla, vagy elfelejtettek szólni nekem. Közben elkezdett a szlovák PEN Club is újjáalakulni, és engem beválasztottak a szervezőbizottságba. Ebből nézeteltérések is támadtak...” Lásd *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok II. 1989–1992*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010, 134.

⁵ Értsd: Verejnosť proti násiliu (Nyilvánosság Az Erőszak Ellen), a szlovák rendszerváltó mozgalom.

⁶ Azaz a szlovákiai magyar rendszerváltó erők közül elsőként megalakult Független Magyar Kezdeményezés.

⁷ A Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) irányításával.

⁸ Ezt lásd Toldi Veronika interjújában: *A svéd királyra gondoltam*, Kalligram, 2018. szeptember, 9. sz., 15–17.

⁹ Az 1843/44. évi pozsonyi országgyűlés törvényeit, így a magyar nyelv hivatalossá tételéről szólót is, 1844. november 5-én szentesítette V. Ferdinánd magyar király.